

Phylip Brake

**Amrywio ieithyddol
ymhlith siaradwyr
Cymraeg Treorci ar
ddiwedd y saithdegau**

Rhif **7** Ionawr 2011 • ISSN 1741-4261

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Amrywio ieithyddol ymhlith siaradwyr Cymraeg Treorci ar ddiwedd y saithdegau

Phylip Brake

1 Cefndir

Cafodd y gwaith gwreiddiol ei wneud yn y saithdegau fel rhan o astudiaeth draddodiadol o siaradwyr Cymraeg hen Fwrdeistref y Rhondda. Aethpwyd o bentref i bentref yn siarad â, ac yn recordio, siaradwyr Cymraeg a gydymffurfiai fwy neu lai â'r diffiniad traddodiadol o N.O.R.M (Non-mobile Old Rural Men) (Chambers a Trudgill 1980). Sylweddolwyd yn fuan, fodd bynnag, fod yna gryn dipyn o amrywiaeth ymhlith y siaradwyr hyn, ac na wnâi disgrifiad clasurol o'u hiaith y tro. Gan hynny, penderfynwyd canolbwyntio ar iaith siaradwyr Cymraeg un pentref yn unig, a cheisio rhoi cyfrif am yr amrywio ieithyddol ymhlith siaradwyr y Gymraeg yno. Dyma'r tro cyntaf i'r gwaith hwn gael ei gyhoeddi.

2 Cefndir Sosio-economaidd a Diwylliannol yr Astudiaeth

2.1 Y Cefndir Sosio-economaidd

Saif Treorci ar lan afon Rhondda Fawr yng nghanol mynydd-dir Morgannwg Ganol, ac fel y rhan fwyaf o bentrefi'r ardal, fe'i sefydlwyd i ecsbloetio'r adnoddau cyfoethog o lo sy'n gorwedd mewn haenau dan wyneb y ddaear yno. Ond, yn wahanol i ardaloedd megis Merthyr Tudful ac Aberdâr, arhosodd rhan uchaf Cwm Rhondda Fawr yn wledig hyd yn gymharol ddiweddar; ni suddwyd Pwll Tyle-coch (y pwll cyntaf i gael ei suddo yn yr ardal) tan 1855. Cyn hynny, ychydig o bobl a drigai yn yr ardal; dim ond 542 o bobl a gyfrifwyd yn y ddau gwm Rhondda yn 1801. Gellir canfod tri dosbarth sosio-economaidd ymhlith y gymdeithas wledig frodorol hon, (Lewis, 1960):

- I. Deiliaid ffermydd mawr oedd yn eiddo i feistri tir absennol fel yr Ardalydd Bute o Gastell Caerdydd a Crawshay Bailey o Nant-y-glo; roedd un teulu o'r enw Edwards, er enghraifft, yn ffermio 607 o erwau yn Nhŷ-newydd a 1,496 o erwau yn Ystradffernol.
- II. Deiliaid ffermydd bychain a oedd, yn aml iawn, yn dlawd iawn; gellir cynnwys crefftwyd megis seiri a gofaint yn y dosbarth hwn yn ogystal.
- III. Llafurwyr, gweision fferm, prentisiaid a bugeiliaid.

System o ffermio cymysg a arferai amaethwyr Blaenau Morgannwg. Enillai ffermwr unigol ei fywoliaeth drwy fagu da a defaid gan gynhyrchu ar yr un pryd ddigon o gnydau iddo'i hunan a'i deulu.

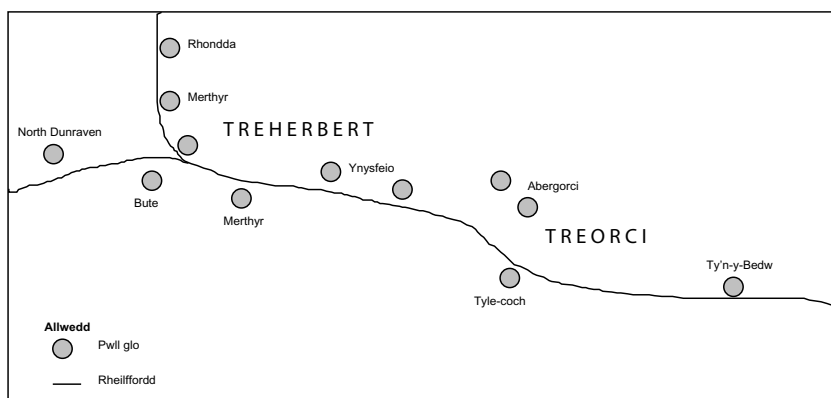
Ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, roedd galw mawr am ddefaid a da o Gymru yn Lloegr. Cynhelid ffeiriau yng Nghastell-nedd, Merthyr Tudful, Llantrisant, Ynys-y-bŵl a Llandaf. Ond ychydig o ffermwyr a yrrai eu stoc eu hunain i'r ffeiriau hyn.

Yn hytrach, câi'r gorchwyl hwn ei wneud gan borthmyn, a yrrai stoc nifer o ffermwyr i'r farchnad ar yr un pryd. Roedd y ffermwyr yn ymddiried yn llwyr yn y porthmon; dibynnai llwyddiant neu fethiant eu bywoliaeth fregus ar y pris a geid am eu stoc gan y porthmon. Gan hynny, roedd i'r porthmon safle arbennig iawn yn yr hen gymdeithas wledig gynt.

Fodd bynnag, dilynwyd suddo Pwll Tyle-coch gan gynnydd sylweddol yn nifer y glofeydd yn yr ardal (gw.Ffigwr 1). Gwelwyd cynnydd cyfatebol hefyd ym mhoblogaeth yr ardal. Erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, roedd dwy haen gymdeithasol wedi eu hamlygu eu hunain ym mhoblogaeth cymoedd y Rhondda:

- I. Y boblogaeth frodorol amaethyddol yr oedd eu nifer yn lleihau.
- II. Mewnfudwyr o rannau eraill o Gymru, ac yn ddiweddarach o Loegr, a ddaethai i weithio yn y glofeydd, ac y cynyddai eu nifer yn feunyddiol.

Roedd hysbyswyr yr astudiaeth hon yn ymwybodol iawn o'r rhaniad cymdeithasol hwn. 'Gwŷr y Gloran' y gelwid y bobl a berthynai i Grŵp I uchod; yn ystod yr astudiaeth, ni chwrrddwyd â neb o Dreorci a honnai ei fod yn 'Gloran' ac, yn ddiddorol iawn, roedd nodweddion ieithyddol tafodiaith Treorci sy'n gysylltiedig yn draddodiadol â'r grŵp hwn dan lach y rhan fwyaf o'r hysbyswyr.

Ffigwr 1: Glofeydd Rhan Uchaf Cwm Rhondda Fawr yn 1910
(o *The Rhondda Valleys* gan E. D. Lewis)

Gellir crynhoi'r cyfnod o fewnfudo i gymoedd afon Rhondda fel a ganlyn:

1800–50

Ysgafn. Ond yn y tridegau, daeth nifer o lafurwyr amaethyddol o Fro Morgannwg i weithio ym Mhwll Canol Dinas (ger y Porth).

1851–70

Cyflymu. Ond hyd yn oed nawr, ddi'r rhan fwyaf o'r mewnfudwyr o rannau eraill o Gymru, e.e. yn y chwedegau, daeth nifer fawr o bobl o ardal Llandinam, Caersŵs a Llanidloes i Dreorci, Tonpentre a Chwm-parc (gan ddilyn David Davies, Llandinam).

1871–80

Dyma'r cyfnod y dechreuodd y mewnlifiad o ddirif.

1881–90

Pobl yn dal i lifo i mewn. Ond, erbyn hyn, ddi nifer sylweddol o Loegr, yn enwedig o swydd Caerloyw, Gwladyrhaf, Dyfnaint, Cernyw a Dorset.

1901–11

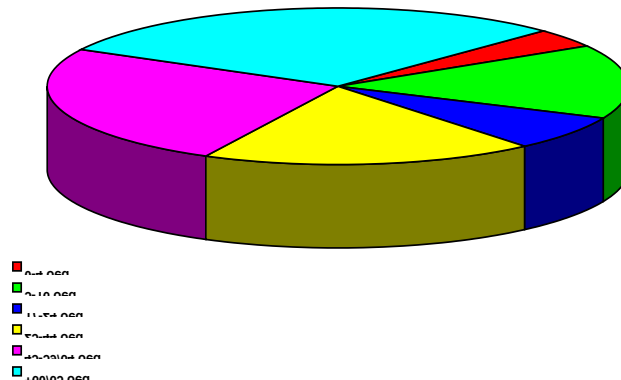
Yn ystod y cyfnod hwn, cynyddodd poblogaeth Bwrdeistref y Rhondda o 34.3 y cant o'i chymharu â chynnydd cyfartalog o 10.9 y cant ym mhoblogaeth Lloegr a Chymru yn ystod yr un cyfnod (Lewis, 1960).

Yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, bu galw mawr am lo stêm y Rhondda fel cynnud ar gyfer llongau rhyfel a masnach, ac wedyn, i ailgychwyn diwydiant. Ar ôl 1921, fodd bynnag, gwaethygu a wnaeth y sefyllfa economaidd yn gyffredinol. Yn 1929, roedd 39 o byllau yn cynhyrchu glo o fewn ffiniau Bwrdeistref y Rhondda; roedd y ffigwr hwnnw wedi gostwng i 12 erbyn 1958, a dau erbyn 1980.

Arweiniodd y dirwasgiad economaidd hwn at ddiweithdra ac allfudo ar raddfa fawr rhwng y ddau ryfel byd, a pharhau a wnaeth y duedd hon ar ôl yr Ail Ryfel Byd er gwaethaf ymdrechion gwahanol lywodraethau i leddfu rhywfaint ar y sefyllfa drwy ad-drefnu'r diwydiant glo yn sgil ei wladoli; yn 1961, 100,369 oedd poblogaeth Bwrdeistref y Rhondda; erbyn 1971, roedd y ffigwr hwn wedi gostwng i 88,440 (lleihad o 11.6 y cant). O ganlyniad i'r allfudo a'r diboblogi, y grŵp oedran dros 60 oedd y garfan fwyaf niferus ym mhoblogaeth Treorci yn ôl amcangyfrifon rhyng-gyfrifiad 1976 (gw. Table 1 a Ffigwr 2). Er gwaethaf y sefyllfa economaidd ddirwasgedig roedd 89.3 y cant o'r holl anheddau yno'n perthyn i berchnogion preswyl, ac roedd o leiaf un car modur yn gysylltiedig â 35.9 y cant o'r anheddau hynny.

	Oedran	Canran o'r boblogaeth
Plant dan oedran ysgol	0-4	4
Plant oedran ysgol	5-16	15.2
	17-24	7.4
	25-44	18.6
	45-59/64	25
Pobl wedi ymddeol	+60/65	29.6

Tabl 1: Cyfluniad poblogaeth Treorci a Chwm-parc yn ôl oedran (ffynhonnell: rhyng-gyfrifiad 1976)

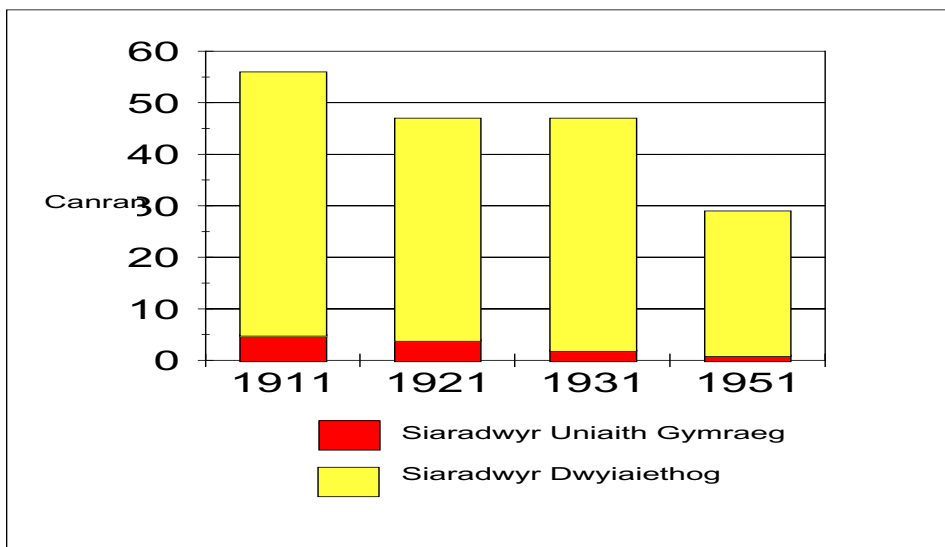

Ffigur 2: Cyfluniad poblogaeth Treorci a Chwm-parc yn ôl oedran (ffynhonnell: rhyng-gyfrifiad 1976)

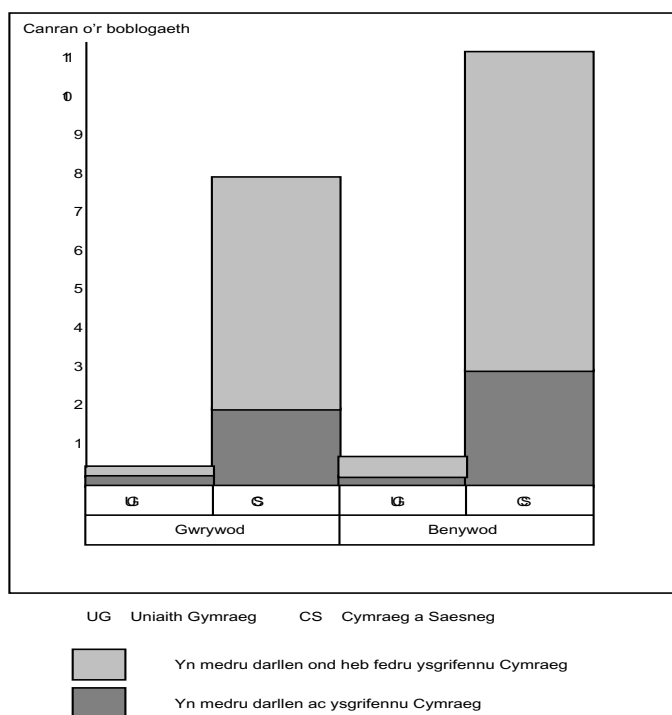
2.2 Y Cefndir Diwylliannol

2.2.1 Ieithyddol

Bu dirywiad sylweddol yn nifer y siaradwyr Cymraeg uniaith a'r siaradwyr dwyieithog fel ei gilydd ym Mwrdeistref y Rhondda rhwng 1911 a 1971 (gw. Ffigur 3). Yn 1971, roedd 1,715 o bobl yn medru'r Gymraeg yn Nhreorci (20.3 y cant o'r holl boblogaeth). Mae hyn yn cyd-fynd â thynged yr iaith mewn rhannau diwydiannol eraill o Gymru; yn 1801 amcangyfrifir fod 80 y cant o boblogaeth Cymru yn siarad Cymraeg; erbyn 1901 roedd y ffigur hwn wedi gostwng i 50 y cant. Y rheswm pennaf am hyn, mae'n debyg, oedd y mewnfudo i dde Cymru ddiwydiannol gan siaradwyr diGymraeg ar y fath raddfa fel na allai'r cymunedau Cymraeg eu hiaith eu cymathu. Ymhellach, digwyddai hyn mewn cyfnod y câi'r Saesneg ei sefydlu fel iaith addysg a llywodraeth leol drwy Gymru. Parhaodd y duedd drychinebus hon drwy'r ugeinfed ganrif; erbyn 1981 dim ond oddeutu 20 y cant o boblogaeth Cymru oedd yn gallu siarad yr iaith – y gwrthwyneb i'r sefyllfa honedig yn 1881 (Jones a Williams, 2010). Er hynny, o ran niferoedd a chanrannau siaradwyr yr iaith, Treorci oedd y gymuned Gymreiciaf yn y Fwrdeistref ar ddiwedd y saithdegau. Dengys ffigur 4 ddsraniad Cymry Cymraeg Treorci yn 1971.

Ffigur 3: Dirwiad yn nifer y siaradwyr Cymraeg ym Mwrdeistref y Rhondda rhwng 1911 ac 1951 (o *The Rhondda Valleys* gan E. D. Lewis)

Ffigur 4: Dosraniad siaradwyr Cymraeg Treorci ym 1971

Dwyieithog oedd pob un o'r siaradwyr a recordiwyd; Saesneg oedd prif iaith y gymuned, a dyna'r iaith a glywid ar y stryd, yn y siopau ac yn y tafarnau, tra câi'r Gymraeg ei chyfyngu i'r capel a'r aelwyd yn unig bellach. O ganlyniad, roedd y nifer o gyd-destunau sefyllfaol y gellid defnyddio'r Gymraeg ynddynt yn llawer llai na'r rhai y gellid defnyddio'r Saesneg ynddynt. Amlinellir rhai o'r cyd-destunau hyn yn Ffigur 5.

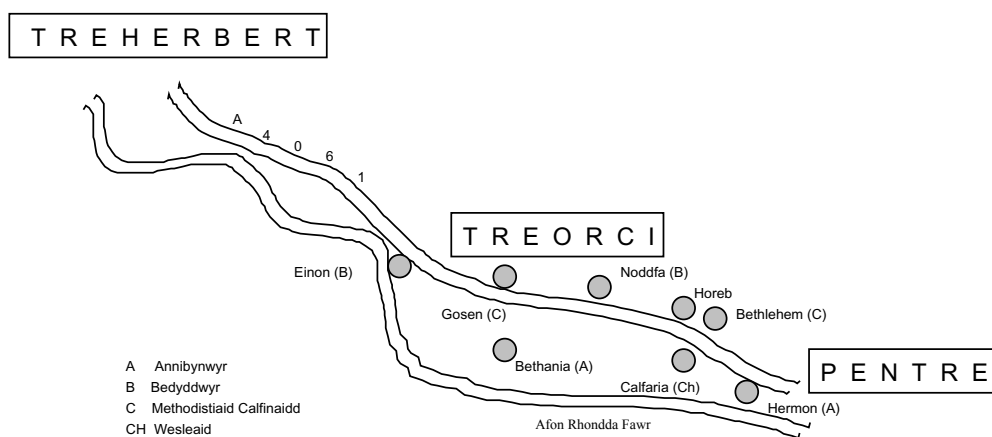
2.2.2 Crefyddol

Bu'r capel yn bwysig iawn yn Nhreforci o safbwynt diwylliant. Ar wahân i'w swyddogaeth grefyddol amlwg, roedd y capel yn ganolfan i lawer o weithgareddau seciwlar fel eisteddfodau, cymdeithasau drama, corau meibion a chorau cymysg,

		Cymraeg		Saesneg	
		Ffurfiol	Anffurfiol	Ffurfiol	Anffurfiol
CAPEL	Cyfarfodydd y Sul	✓			
	Cwrdd Gweddï Undebol	✓			
	Cwrdd Cenhadol	✓			
	Cyfarfod y Chwiorydd	✓			
CARTREF	Aelwyd		✓		
	Cigydd		✓		
	Y Gymdeithas Gymraeg	✓			
	Neuadd y Pensiynwyr				
	Y Côr Meibion				✓
	Codi pensiwn				✓
	Siopa				✓
	Seddau ar ochr yr heol		✓		✓
	Y Côr Cymysg				✓

Ffigwr 5: Y defnydd o'r Gymraeg gan hysbyswyr Treorci

Erbyn diwedd y saithdegau fodd bynnag, nid oedd y capel mor bwysig ag y bu, ac er bod wyth capel yn dal ar agor yn 1981 (gw. Ffigwr 6), gostwng a wnaethai nifer yr aelodau yn ystod y blynyddoedd cyn hynny; roedd y mwyafrif llethol o gapelwyr Treorci yn oedrannus heb fod yna gyflenwad o bobl ifainc i gymryd lle'r rhai a ymadawsai neu a fu farw.

Ffigwr 6: Eglwysi Anghydfurfiol Treorci

Er nad oedd capela'n bwysig o safbwynt y gymuned gyfan, roedd yn dal yn bwysig yn achos y Cymry Cymraeg gan ei fod yn clymu'r rhan fwyaf ohonynt wrth ei gilydd mewn clwstwr. Dengys Ffigwr 7 ymwneud y gwahanol siaradwyr â'i gilydd.

		GWRYWOD														
		GD	TJ	GB	MJ	DT	TJJ	ES	GH	CE	JP	WDS	WJS	CC	EMD	GJ
CAPEL	Cyfarfodydd y Sul	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓				✓	✓
	Cwrdd Gweddi	✓	✓	✓	✓										✓	
	Cwrdd Cenhadol														✓	✓
	Cwrdd Gweddi Undebol		✓	✓	✓	✓				✓					✓	✓
CARTREF	Cigydd					✓										
	Bore Mawrth					✓										
	Bore Gwener					✓										
	Bore Sadwrn													✓		
	Prynu bwyd yn y 'Co-op'			✓												
	Codi pensiwn (bore Gwener)															
	Y Gymdeithas Gymraeg			✓												✓
	Neuadd y Pensiynwyr									✓						
	Côr Cymysg Treorci				✓					✓						
	Côr Meibion Treorci														✓	
	Llymeitian yn y nos							✓		✓		✓	✓			

Ffigwr 7.1: Ymwneud hysbyswyr Treorci â'i gilydd (Dynion)

		BENYWOD															
		EL	RL	NB	EE	BE	MT	DD	BW	MM	AJ	AD	ED	RE	CT	DR	
CAPEL	Cyfarfodydd y Sul	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
	Cwrdd Gweddi	✓	✓	✓		✓	✓		✓		✓		✓	✓	✓	✓	
	Cyfarfod y Chwilyrd							✓							✓	✓	
	Cwrdd Cenhadol	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓		✓	✓			
	Cwrdd Gweddi Undebol	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓				✓			
	Merched y Wawr				✓	✓	✓	✓		✓							
CARTREF	Cigydd	✓	✓	✓			✓			✓		✓	✓				
	Bore Mawrth	✓	✓	✓			✓			✓		✓	✓				
	Bore Gwener	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓			✓		
	Bore Sadwrn										✓						
	Prynu bwyd yn y 'Co-op'			✓	✓	✓						✓	✓		✓		
	Codi pensiwn (bore Gwener)	✓	✓														
	Y Gymdeithas Gymraeg					✓											
	Neuadd y Pensiynwyr			✓											✓		
	Côr Cymysg Treorci					✓											
	Côr Meibion Treorci																

Ffigwr. 7.2: Ymwneud hysbyswyr Treorci â'i gilydd (Merched)

Cymharer y sefyllfa hon â'r hyn a ddywed Day a Fitton (1978):

... communal churches are part of a wider complex of relations of the kind that has come to be known as "traditional" ... that is points (not necessarily the only, or the most central ones) on which are anchored close-knit networks of people who know one another in many social contexts. While in some cases membership of a particular congregation may be the defining criterion for belonging to the network ... it is possible, we believe, for more than one congregation to be integrated in a system.

3 Ffonoleg Glasurol

Ar sail y data ieithyddol a gasglwyd o bob cwr o Fwrdeistref y Rhondda, sefydlwyd system ffonolegol iaith lafar yr hysbyswyr drwy ddefnyddio model ffonolegol a elwir yn Ffonoleg Glasurol (Sommerstein, 1977): os cyfnewidir un sain o fewn yr un cyd-destun ieithyddol am sain arall, a chael bod y cyfnewid hwnnw'n cynhyrchu dau air gwahanol, yna mae'r seiniau a gyfnewidir yn ffonemau (phonemes), e.e. dengys y pâr [tan:pan] fod cyfnewid [t] am [p] yn peri gwahaniaethu'r naill air oddi wrth y llall. Gelwir pâr o'r fath yn bâr lleiafaint (minimal pair). Dynodir ffonem, yn ôl y confensiwn arferol, gan symbol rhwng dwy linell ar oledd: /t/ a /p/.

Lle na cheir cyfnewid arwyddocaol, e.e. rhwng [t^h] orfannol a [t^h] ddeintiol yn y Gymraeg, ystyrir y seiniau hynny'n allffonau (allophones) o'r un ffonem. Mae allffonau, fel arfer, yn ganlyniad eu safle neu ynteu eu cyddestun seinogol.

Lle ceir amrywio na ellir ei briodoli nac i gyd-destun nac i safle, fe'i gelwir yn amrywio rhydd (free variation). Ar sail prawf cyfnewid, sefydlwyd y system ffonolegol ganlynol ar gyfer siaradwyr Cymraeg y Rhondda:

3.1.1 Y Llafariaid

Blaen (Front)
/i, ɪ, e, ε, a, ɑ, æ/

Ôl (Back)
/ɒ, o, u, ʊ/

Canol (Mid)
/ə/

3.1.2 Y Deuseiniaid

/ai, ɔi, ɒi, əi/ei, ɪu, au, ou, əu/

3.1.3 Y Cytseiniaid

Ffrwydrolion (Plosives)	
Di-lais	Lleisiol
/p, t, k/	/b, d, g/

Ffritholion (Fricatives)	
Di-lais	Lleisiol
/f, θ, s, tʃ, ʃ, χ, h/	/v, ð, z, dʒ/

Trwynolion (Nasals)
/m, n, ŋ/

Seiniau Tawdd (Liquids)	
Di-lais	Lleisiol
/t, r̥/	/l, r/

Llithriadau (Glides)
/j, w/

Cyfyd rhai problemau, fodd bynnag:

3.2.1 Problem y sain flaen hanner agored hir [ɑ:]

Yn y dafodiaith hon, defnyddir y sain flaen agored hir [ɑ:] a'r sain flaen hanner agored hir [æ:] blith draphlith gan y siaradwyr mewn geiriau megis [glɑ:n]; [glæ:n], [da:]; [dæ:], etc. Ond ni ellir:

- i. cael pâr lleiafaint rhwng [ɑ:] ac [æ:] i ddangos eu bod yn cynrychioli ffonemau gwahanol
- ii. dangos fod [ɑ:] ac [æ:] yn gynnyrch cyd-destun neu safle, h.y. ni ellir profi eu bod yn aelodau gwahanol o'r un ffonem.

Ateb Ffonoleg Glasurol fyddai nodi fod [ɑ:] ac [æ:] mewn amrywiad rhydd â'i gilydd. Ond, fel y gwelir yn y man, nid 'rhydd' yw'r amrywio hwn mewn gwirionedd.

3.2.2 Problem y sain lotal ddi-lais [h]

Nodwyd sawl enghraifft o'r sain ffrithiol lotal ddi-lais /h/ yn y dafodiaith hon:

Safle dechreuol:

/he:n/	'hen'
/harn/	'harn'
/he-laθ/	'helaeth'

Safle canol:

/gwa'ha-nol/	'gwahanol'
/kən'hadleð/	'cynhadledd'
/kən'ha-raχ/	'cynharach'

Gellir profi statws ffonem [h] drwy gyfnewid lleiafaint, ond amrywia'n helaeth o ran amllder ei digwyddiad o hysbysydd i hysbysydd; weithiau fe'i clywir, weithiau nis clywir, h.y. ceir sero [∅], e.e.

[he:n/e:n]; [hi:r/i:r]

3.2.3 Problem y sain grych flaen-orfannol ddi-lais [ɹ]

Mae'r problem hon yn debyg iawn i'r un flaenorol, ond fod amllder digwyddiad [ɹ] yn llawer llai na [h]; amrywia [ɹ] â [r], e.e.

[ɹai/rai]; [ɹdi/rɔi]

Yn ôl canllawiau model Ffonoleg Glasurol, ni ellir rhoi cyfrif am yr amrywio a geir yn achos [a:æ:], [h/∅] a [ɹ/r], dim ond datgan mai amrywio rhydd ydyw ym mhob achos. Ond ai amrywio rhydd penagored sydd yma mewn gwirionedd? Er mwyn ceisio cael hyd i'r ateb, penderfynwyd canolbwyntio ar dafodiaith un pentref yn unig, sef Treorci yn rhan uchaf Cwm Rhondda Fawr, i geisio esbonio'r amrywio rhydd yn y defnydd o'r tair nodwedd uchod a glywir yno.

Yn ogystal, craffwyd ar ddigwyddiad chwe nodwedd arall sy'n gysylltiedig â'r dafodiaith hon:

- a) canoli'r llafariad yng ngoben acennog geiriau lluosill megis *capel, mamau, diflannu*, etc.
- b) amrywio llafarog yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill megis *diwedd, bore, llynedd*, etc.
- c) amrywio llafarog a deuseiniol yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill megis *ceffylau, cyfraith, gwasanaeth*, etc.
- ch) caledu, sef yr amrywio ffonolegol rhwng ffrwydrolen leisiol a'r ffrwydrolen ddi-lais homorganig a geir ar ddiwedd y sillaf acennog mewn geiriau lluosill megis *ysgubor, gwragedd, wedyn*, etc.
- d) amrywio morffolegol yn nhrydydd pers. un. gorffennol y ferf reolaidd, sef yr amrywiad [-us/-oð], e.e. *halws/halodd, priodws/priododd*.
- dd) amrywio llafarog yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill megis *cwympo, dangos, ysgol*, etc.

Yn yr astudiaeth hon, ceisiwyd darganfod y ffactorau hynny sy'n gyfrifol am yr amrywio a geir o siaradwr i siaradwr o fewn y gymuned iaith ac, i'r diben hwn, troir at fyd leithyddiaeth Gymdeithasegol neu Sosioieithyddiaeth. Cangen o leithyddiaeth yw Sosioieithyddiaeth sydd wedi datblygu'n ddirfawr er chwedegau'r ganrif hon, a'i nod yw rhoi cyfrif am yr amrywio iaith a geir o fewn cymuned iaith. Dywed Gumperz (1979):

... verbal interaction is a social process in which utterances are selected in accordance with socially recognised norms and expectations. It follows that linguistic phenomena are analyzable both within the context of language itself and within the broader context of social behaviour.

4 Sosioieithyddiaeth

4.1 Egwyddorion sylfaenol

Y dyn mwyaf blaenllaw ym myd ieithyddiaeth Gymdeithasegol yw William Labov. Seiliwyd ei ymchwil gynnar, i raddau helaeth, ar yr wybodaeth a gasglwyd ynghyd gan dafodieithegwyr traddodiadol. Yn ei astudiaethau enwog o iaith lafar ynys fechan 'Martha's Vineyard' (Labov, 1961) ac Efrog Newydd (Labov, 1966), defnyddiodd gasgliadau astudiaethau ieithyddol cynharach i'w alluogi i leoli ei sylwadau mewn amser real (neu hanesyddol), ac i'w helpu i ddarganfod cyfeiriad newidiadau ieithyddol. Ond, yn wahanol i waith y tafodieithegwyr a'i rhagflaenodd, sianelwyd gwaith Labov i sylwi'n uniongyrchol ar newid ieithyddol o fewn y gymuned dan sylw, i ddarganfod peirianwaith (cymdeithasol) y newid hwn, ac i ynysu'r grwpiau cymdeithasol hynny oedd yn gyfrifol am roi cychwyn ar, a lledaenu'r newid ieithyddol.

Mae yna ddwy ystyriaeth, sy'n hanfodol bwysig, yn deillio o waith Labov:

4.1.1: cysyniad y newidyn ieithyddol (linguistic variable).

4.1.2: y berthynas rhwng arddull lafar (speech style) a chyd-destun (context).

4.1.1 Y newidyn ieithyddol

Cysyniad hanfodol a ddatblygwyd gan Labov ar gyfer dadansoddi a chymharu'r deunydd a gasglwyd yw'r newidyn ieithyddol: elfen haniaethol yw'r newidyn ieithyddol sy'n meddu ar wahanol amrywion ieithyddol (linguistic variants), a'r rheiny'n aml iawn dan reolaeth ffactorau cymdeithasol. Yn y termau hyn, mae /r/ a /ɹ/ yn iaith lafar Treorci yn amrywion un newidyn ieithyddol, a dilynir y confensiwn o nodi'r newidyn rhwng cromfachau: (ɹ).

Mae yna ddau fath o newidyn ieithyddol:

newidyn arwahanol (discrete variable).

newidyn di-dor (continuous variable).

Newidyn arwahanol

Yma ceir dewis o blith dau amrywyn (variant) yn unig, e.e. yng Nghymraeg Treorci ceir y newidyn (h) sy'n meddu ar ddau amrywyn, sef presenoldeb/absenoldeb [h] yn safle dechreuol a chanol geiriau megis 'haf', 'hala', 'anhawster', etc. Gellir pennu sgôr hysbysydd drwy archwilio'r recordiadau o'i lafar a rhifo pob enghraifft y digwydd [h] ynddi a phob enghraifft y gellir cael [h] ynddi, ac wedyn, rannu'r swm cyntaf â'r ail. Troir y canlyniad yn ganran drwy luosogi â 100, e.e.

$$\begin{aligned} \text{dangosynnau y digwydd [h] ynddynt} &= 4 \\ \text{dangosynnau y gellir [h] ynddynt} &= 10 \\ \text{Canran} &= \frac{4 \times 100}{10} = 40 \end{aligned}$$

Newidyn di-dor

Nodweddir newidyn di-dor gan gontinwrm seinegol o ansoddau llafarog, ac mae'n anodd iawn rhannu'r continwrm hwn yn amrywion gwirioneddol ddidoleddig. Ystyrier y newidyn (a) yn Nhreforci. Mae'r newidyn hwn yn cynnwys y canoli a all ddigwydd i'r llafariad yng ngoben acennog geiriau lluosill megis *plannu*, *cariad*, *diflannu*, etc. Gall union ansawdd y llafariad orwedd ar unrhyw bwynt ar hyd y continwrm seinegol sy'n ymestyn o'r llafariad flaen agored /a/ i'r llafariad ganol /ə/, h.y. gellir rhannu'r continwrm rhwng y ddau begwn hyn yn nifer amhenodol o bwyntiau. Mewn sefyllfa o'r fath, trefnir pob ansawdd y gellir cysylltu ystyr gymdeithasol ag ef, ar raddfa seinegol, a rhoir gwerth rhifiadol i bob un o'r ansoddau hyn (Milroy, 1980). Yn achos y newidyn (a) yn Nhreforci, gellir ynysu pedwar ansawdd ar y dimensiwn seinegol blaen i ganol, a rhoir gwerth rhifiadol o 1-4 fel a ganlyn:

(a)-1 [a]

(a)-2 [ä]

(a)-3 [e]

(a)-4 [ə]

Mynegai y gelwir graddfa o'r fath, a gellir pennu sgôr mynegai unigolyn fel a ganlyn:

Bwrier fod sampl o lafar unigolyn yn cynnwys dwy enghraifft o (a)-1, pedair enghraifft o (a)-2, chwe enghraifft o (a)-3 ac wyth enghraifft o (a)-4, gellir cyfrif ei sgôr drwy luosi ac adio:

$$\begin{array}{rcl} 2 \times (a)-1 & = & 2 \\ 4 \times (a)-2 & = & 8 \\ 6 \times (a)-3 & = & 18 \\ 8 \times (a)-4 & = & \underline{32} \\ & & 60 \end{array}$$

Wedyn, rhennir swm sgoriau'r gwahanol ansoddau â swm y dangosynnau:

$$\begin{array}{rcl} \underline{60} & = & 3 \\ 20 & & \end{array}$$

3 felly yw sgôr mynegai'r hysbysydd. Ond rhaid cadw mewn cof mai sgôr gyfartalog yw hon, ac ni all, o'r herwydd, ddangos sut y mae'r gwahanol amrywion yn ymbatrymu.

4.1.2 Y berthynas rhwng arddull lafar a chyd-destun

Wrth astudio dosbarthiad cymdeithasol pum newidyn ieithyddol yn Efrog Newydd, darganfu Labov (1972) fod arddull lafar y siaradwyr yn amrywio yn ôl y cyd-destun

sefyllfaol y digwyddai ynddo. Disgrifiodd bum math o'r cyfryw gyd-destunau, ac fe'u trefnodd ar raddfa yn ôl ffurfioldeb y sefyllfa:

1. Cyd-destun A	Llafar Digymell	(Casual Speech)
2. Cyd-destun B	Arddull y Cyfweiliad	(Interview Style)
3. Cyd-destun C	Arddull Ddarllen	(Reading Style)
4. Cyd-destun Ch	Parau Lleiafaint	(Minimal Pairs)

Diffiniwyd llafar gofalus (careful speech) gan Labov (1972) fel:

... the type of speech that normally occurs when the subject is answering questions which are formally recognized as 'part of the interview'.

Egwyddor arall sy'n codi yn sgil gwaith cynnar Labov yw nad yw pob arddull lafar o'r un diddordeb i'r ymchwilydd. Canfyddir cyfluniad mwyaf cyson iaith siaradwr yn ei arddull fwyaf digymell, ei *vernacular* chwedl Labov. Y rheswm am hyn yw fod cywiro'n tueddu i fod yn afreolaidd ym mhob un o'r arddulliau eraill. Ond, er mai'r arddull hon yw prif ddiddordeb yr ymchwilydd, nid mater hawdd yw ceisio sicrhau corpws ohoni. Wrth geisio gwneud hyn, deuir wyneb yn wyneb â'r broblem a elwir gan Labov (1972) yn Baradocs y Sylwedydd (Observer's Paradox), h.y. ni ellir astudio iaith yn y gymuned ond drwy gasglu llawer iawn o ddeunydd llafar naturiol. Ond mae presenoldeb yr ymchwilydd yn dylanwadu'n drwm iawn ar natur yr iaith y mae am ei hastudio.

Problem arall yw ceisio sicrhau data cynrychioladol. Ceisiwyd goresgyn y broblem hon yn y gorffennol drwy fabwysiadu gwahanol ddulliau o samplu, yn enwedig hapsamplu. Ceir gwahanol fathau o hapsamplu, ond yr hyn sy'n gyffredin iddynt oll yw eu bod yn sicrhau fod gan bob aelod o'r boblogaeth y cymerir sampl ohoni yr un tebygolrwydd o gael ei ddewis. Gan hynny, ni ellir yn hawdd ddefnyddio hapsamplu yng nghydestrun iaith leiafrifol lle nad yw trwch y boblogaeth yn siarad yr iaith y ceisir ei hastudio. Yn Nhreorci, er enghraifft, dim ond un person mewn pump oedd yn medru'r Gymraeg yn 1971; golyga hyn dreulio cryn dipyn o amser yn y maes cyn dod o hyd i hapsampl. Oherwydd hyn, trowyd at gysyniad y rhwydwaith cymdeithasol fel fframwaith i'r astudiaeth hon.

4.2 Y rhwydwaith cymdeithasol

Dengys Boissevain a Mitchell (1973) bwysigrwydd rhwydweithiau cymdeithasol wrth astudio arddulliau iaith digymell. Yn ne Belfast, Gogledd Iwerddon, cymhwyswyd cysyniad y rhwydwaith cymdeithasol yn llwyddiannus gan Lesley Milroy, ac mae'r sylwadau canlynol yn deillio o Milroy 1980 (42–62).

Yn ôl cysyniad y rhwydwaith cymdeithasol, gellir ystyried unigolyn yn seren y mae pelydrau'n rheiddio ohoni. Mae'r pelydrau hyn yn cwrdd â phwyntiau, sef pobl eraill y mae'r unigolyn mewn cysylltiad uniongyrchol â hwy. Ffurfiar bobl hyn gylchfa gynradd rhwydwaith personol yr unigolyn, ac er bod cylchfa drydyddol, bedweryddol, etc. yn bosibl, ymddengys mai'r cylchfaoedd cynradd ac eilradd yw'r rhai pwysicaf.

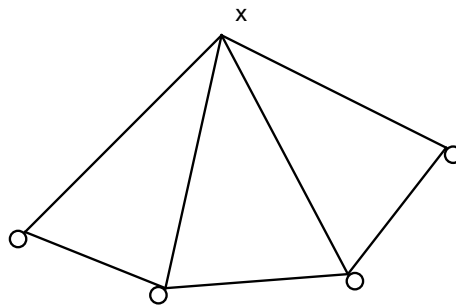
Mae gan gysylltiadau'r gylchfa eilradd statws arbennig mewn cymunedau dosbarth gweithiol ledled y byd. Yn y gylchfa eilradd y ceir yr unigolyn hwnnw a adwaenir fel 'ffrind i ffrind' (Boissevain, 1974); ym Melffast, dangosodd Lesley Milroy mai rhai o swyddogaethau'r 'ffrind i ffrind' oedd cynorthwyo'r unigolyn i gael hyd i nwyddau fel coffi, peiriannau golchi, chwisgi, etc. Sicrhodd Lesley Milroy ei bod hithau'n meddu ar statws 'ffrind i ffrind' i'w thynnu i mewn i rwydwaith personol siaradwyr y cymunedau yr oedd hi'n gweithio ynddynt.

Os yw'r bobl sy'n gysylltiedig yn uniongyrchol â'r unigolyn mewn cysylltiad â'i gilydd yn ogystal, dywedir fod y rwydwaith yn ddwys (gw. Ffigwr 8). Gellir cyfrif dwysedd rwydwaith drwy ddefnyddio fformwla sy'n rhoi cymhareb o'r holl gysylltiadau posibl i'r holl wir gysylltiadau:

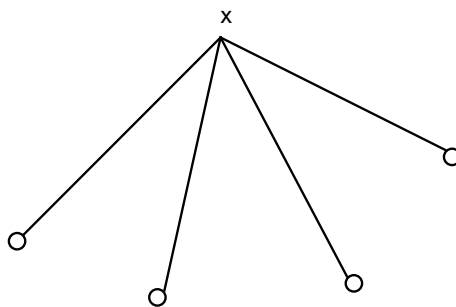
$$D = \frac{100 N_a \%}{\frac{1}{2}N(N - 1)}$$

Ile y mae N_a yn cyfeirio at nifer yr holl wir gysylltiadau ac N at yr holl gysylltiadau posibl. Clystyrau y gelwir rhannau, neu segmentau, o rwydwaith y ceir dwysedd cymharol uchel ynddynt; mae'r cysylltiadau o fewn clwstwr yn ddwysach na'r rhai y tu allan iddo. Gellir yn ogystal synied am glwstwr fel cysylltiadau o'r un math.

Ffig. 1.1 Rhwydwaith o ddwysedd uchel: x yw canolbwynt y rwydwaith.

Ffig. 1.2 Rhwydwaith o ddwysedd isel: x yw canolbwynt y rwydwaith.

Ffigwr 8: Gwahanol fathau o rwydweithiau personol

Os yw ffrindiau, ceraint, cymdogion a chyd-grefyddwyr dyn yn bobl wahanol, dywedir mai amlbleth (multiplex) yw ei gysylltiadau â hwy. Gellir cyfrif sgôr amlblethdod unigolyn drwy ddefnyddio fformwla sy'n mynegi cymhareb o'r holl gysylltiadau posibl:

$$A = \frac{Na}{N} \times 100\%$$

Ile y mae Na yn cyfeirio at swm y cysylltiadau ambleth, ac N at yr holl gysylltiadau posib.

Gellir ystyried negeseuon sy'n teithio rhwng gwahanol aelodau'r rhwydwaith yn drosglwyddiadau wedi eu rheoli gan yr egwyddor fod yr hyn sy'n deillio o'r trosglwyddiad gyfwerth â neu'n fwy na'r gost. Gall y trosglwyddiadau hyn gynnwys nwyddau, gwasanaethau o amrywiol fathau megis cyfarchion, cellweiriau, gwybodaeth, cymorth, etc.

Mathau o gyfnewid yw'r rhan fwyaf o weithredoedd. Anghyffredin yw gweithred lafar y trosglwyddiadol lle y mae negeseuon yn teithio i un cyfeiriad yn unig; enghraifft o drosglwyddiad o'r fath fyddai pregeth.

Lle y bo rhwydwaith personol yn ambleth ac yn ddwys, ceir fod:

- i. nifer y cyfnewidiadau personol yn fwy; mae pobl yn debygol o ddefnyddio eu harddulliau llafar mwyaf cyfarwydd a digymell.
- ii. bod dwysedd uchel yn peri fod unrhywiaeth o normau a gwerthoedd.

Arwyddocâd rhwydwaith personol ambleth dwys o safbwynt astudiaeth sosioieithyddol felly yw ei fod yn hwyluso recordio llawer iawn o arddulliau llafar yn eu gwahanol gyd-destunau.

5 Methodoleg

Yn yr astudiaeth hon, mabwysiadwyd yn fras y dechneg ymdreiddio i rwydweithiau cymdeithasol a ddefnyddiwyd gan Lesley Milroy yn ei hastudiaeth o'r amrywio a geir o fewn iaith lafar y dosbarth gweithiol ym Melffast (Milroy, 1980). Roedd y dechneg hon yn ddefnyddiol iawn gan fod modd ei defnyddio i:

- (i) dod i adnabod grŵp o siaradwyr iaith leiafrifol, sef y Gymraeg, a gyfathrebai â'i gilydd drwy gyfrwng yr iaith honno.
- (ii) darganfod pwyntiau'r rhwydwaith lle y ceid cyfathrebu drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol.

Bu'n rhaid addasu techneg Milroy ar gyfer yr astudiaeth hon gan fod yr amgylchiadau cymdeithasol a gafwyd yn Nhreorci yn dra gwahanol i'r rhai a gafwyd ym Melffast, a hynny oherwydd bod:

- (i) yr astudiaeth hon yn trafod siaradwyr iaith leiafrifol.
- (ii) y rhan fwyaf o'r hysbyswyr yn oedrannus a heb lawer o gysylltiad rhyngddynt ac aelodau eraill o'r gymuned.
- (iii) allfudo parhaus gan aelodau ifancach y gymuned wedi arwain at absenoldeb teuluoedd estynedig a hyd yn oed berthnasau agosaf mewn rhai achosion.

Daethpwyd i gysylltiad â'r hysbyswyr yn y lle cyntaf drwy ysgolhaig o Gymro Cymraeg oedd yn frodor o'r ardal ac, o dipyn i beth, daeth yr ymchwilydd yn 'ffrind i ffrind', ond ni chafwyd yr un math o fynediad rhydd a dirwysr ag a gafodd Milroy. Ni chafwyd data parthed yr holl weithgareddau sy'n gysylltiedig â'r iaith Gymraeg yn Nhreorci chwaith, gan mai i barth (*domain*) y cartref yn unig y ceisiwyd mynediad.

Gan mai Cymro Cymraeg oedd yr ymchwilydd, cafwyd croeso cynnes a chyfeillgar a derbyniad parod gan yr hysbyswyr. Er i hyn fod yn gymorth i liniaru ryw faint ar broblem Paradocs y Sylwedydd, ni fedrai ei datrys.

6 Y Newidiynnau Annibynnol

Astudwyd dosbarthiad y naw newidyn ieithyddol canlynol:

(a)(a)(h)(r)(e)(ai)(CM)(-us/-oð)(t)

(i) (a)

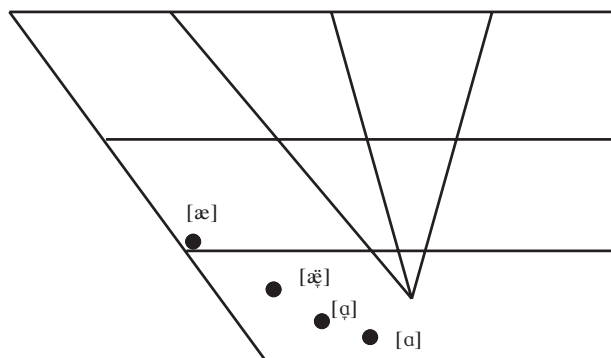
Mae'r newidyn hwn yn mesur yr amrywio llafarog a geir mewn geiriau unsill, ac yn sillaf olaf acennog geiriau lluosill, fel *tad*, *mab*, *canu*, *caniatâd*, *gwahân*, etc. Gall union ansawdd y llafariad orwedd ar unrhyw bwynt ar hyd y continwwm seinogol sy'n ymestyn o'r llafariad flaen agored hir [a:] hyd at y llafariad flaen hanner agored [æ:]. Gellir rhannu'r continwwm seinogol hwn yn bedwar amrywyn gan roi gwerth rhifiadol i bob un ohonynt fel a ganlyn:

(a)-1 ([a])

(a)-2 ([ɑ])

(a)-3 ([æ̞])

(a)-4 ([æ])

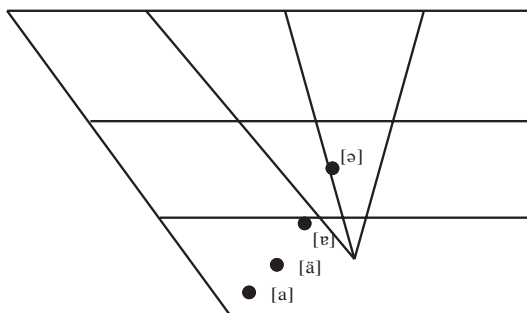
Codwyd set o 47 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir mynegai i gyfrif sgoriau unigol.

Mae dau o amrywion y newidyn hwn, sef [æ̃] ac [æ] yn cynrychioli un o nodweddion arbennig tafodieithoedd dwyrain Morgannwg (Thomas, 1975-6) a rhai o dafodieithoedd y Canolbarth (Sommerfelt, 1925).

(ii) (a)

Mae'r newidyn (a) yn mesur y canoli a all ddiwydd i'r llafariad yng ngoben acennog geiriau lluosill fel *gwasgu*, *hanner*, *mamau*, etc. Gall union ansawdd y llafariad orwedd ar unrhyw bwynt ar hyd y continwwm seinogol sy'n ymestyn o'r llafariad flaen agored [a] hyd at y llafariad ganol [ə]. Gellir rhannu'r continwwm seinogol hwn yn bedwar amrywyn, gan roi gwerth rhifiadol i bob un ohonynt fel a ganlyn:

- (a)-1 ([a])
- (a)-2 ([ä])
- (a)-3 ([ɐ])
- (a)-4 ([ə])

Codwyd set o 204 o eitemau geiregol sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir mynegai i gyfrif sgoriau unigol.

Mae'r canoli hwn yn un o nodweddion tafodieithoedd Morgannwg.

(iii) (h)

Mae'r newidyn hwn yn mesur presenoldeb neu absenoldeb [h] ar ddechrau, ac yng nghanol, geiriau fel *haf*, *heol*, *hedfan*, *hyrwyddo*, *gwahaniaeth*, etc. Codwyd set o 129 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, ac fe'i nodweddir gan ddau amrywyn yn unig:

- (h)-1 ([h])
- (h)-2 ([∅])

Defnyddir canran seml i gyfrif sgoriau unigol.

Mae diffyg [h] yn un o nodweddion tafodieithoedd Morgannwg.

(iv) (r)

Mae'r newidyn (r) yn mesur yr amrywio [r̥/r] a geir ar ddechrau geiriau fel *rhan*, *rhaidd*, *rheol*, *rheswm*, etc. (ni rifir enghreifftiau o [r] a all ddigwydd o ganlyniad i dreigladd). Codwyd set o 49 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, ac fe'i nodweddir gan ddau amrywyn yn unig:

(r)-1 ([r̥])

(r)-2 ([r])

Defnyddir canran seml i gyfrif sgoriau unigol.

Mae diffyg [r̥] yn cyd-fynd â diffyg [h], ac fe'i hystyrir yn nodwedd ar dafodieithoedd Morgannwg (Thomas, 1975–6).

(v) (e)

Mae'r newidyn hwn yn mesur yr amrywio llafarog a all ddigwydd yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill fel *llynedd*, *diwedd*, *bore*, *ysgrifed*, etc. a gellir canfod y pedwar amrywyn canlynol:

[e] [ë] [a] [ə]

Ond ni ellir trefnu'r amrywion hyn yn ddestlus ar hyd graddfa seinogol seml.

Fodd bynnag, pan recordiwyd rhai hysbyswyr yn adrodd rhestr o eiriau oedd yn cynnwys y newidyn (e), h.y. eu rhoi mewn sefyllfa lle y gellir dadlau eu bod yn defnyddio arddull lafar ffurfiol iawn, darganfuwyd eu bod yn dewis yr amrywyn [e] bob tro.

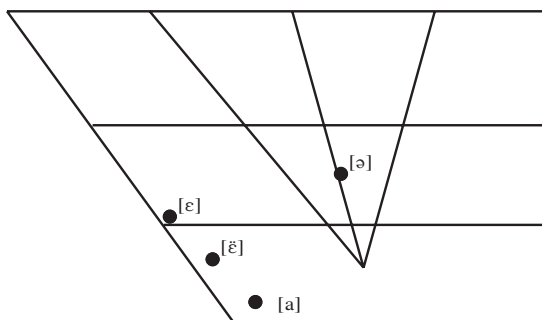
Penderfynwyd, felly, drefnu'r amrywion ar hyd graddfa o ffurfioldeb, gan roi gwerth rhifiadol i bob un ohonynt fel a ganlyn:

(e)-1 ([e])

(e)-2 ([ë])

(e)-3 ([a])

(e)-4 ([ə])

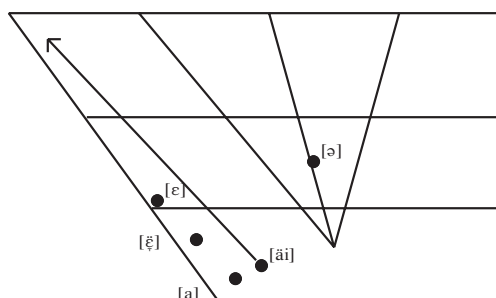
Codwyd set o 166 o eiriau sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir mynegai i gyfrif sgoriau unigol.

Mae'r amrywyn [a] yntau'n un o nodweddion arbennig tafodieithoedd Cymraeg dwyrain Morgannwg (Thomas, 1975-6).

(vi) **(ai)**

Mae'r newidyn (ai) yn mesur yr amrywio llafarog a deuseiniol a geir yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill fel *cyfraith*, *ceffylau*, *gwasanaeth*, etc. Mae'r newidyn hwn yn debyg iawn i (ε), ond bod modd ymestyn y raddfa o ffurfioldeb i gynnwys amrywyn ychwanegol, sef [äi]: clywyd [äi] bob tro pan ofynnwyd i'r hysbyswyr adrodd y rhestr o eiriau. Gellir trefnu'r amrywion ar hyd graddfa o ffurfioldeb, gan roi gwerth rhifiadol i bob un ohonynt fel a ganlyn:

- (ai)-1 ([äi])
- (ai)-2 ([ε])
- (ai)-3 ([ë])
- (ai)-4 ([a])
- (ai)-5 ([ə])

Codwyd set o 208 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir mynegai i gyfrif sgoriau unigol.

Fel yn achos (ε), mae'r amrywyn [a] yn un o nodweddion tafodieithoedd Cymraeg dwyrain Morgannwg (Thomas, 1975-6).

(vii) **(CM)**

Mae'r newidyn hwn yn mesur un o nodweddion amlycaf tafodiaith Morgannwg, sef Caledu (Thomas, 1975-6). Yn nhermau ffonolegol, yr hyn a fesurir yw'r amrywio a geir rhwng y ffrwydrolen leisiol a'r ffrwydrolen ddi-lais homorganig gyfatebol ar ddiwedd sillaf acennog mewn geiriau lluosill fel *rhywbeth*, *wedyn*, *gwagedd*, *eglwys*, etc. Codwyd 52 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, ac fe'i nodweddir gan ddau amrywyn:

(CM)-1	$\left\{ \begin{array}{l} ([b]) - ([p]) \\ ([d]) - ([t]) \\ ([g]) - ([k]) \end{array} \right\}$	(CM)-2

Defnyddir canran seml i gyfrif sgoriau unigol.

(viii) (-us/-oð)

Mae'r newidyn (-us/-oð) yn mesur yr amrywio a geir rhwng [-us] ac [-oð] fel terfyniad trydydd pers. un. gorffennol berfau rheolaidd, e.e. *halws, halodd*. Ceir dewis o blith y ddau amrywyn canlynol:

(-us/-oð)-1 [-us]

(-us/-oð)-2 [-oð]

Codwyd 46 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir canran seml i gyfrif sgoriau unigol.

Mae'r amrywyn [-us] yntau ymhlith nodweddion tafodieithol Morgannwg.

(ix) (v)

Mae'r newidyn hwn yn mesur yr amrywio llafarog a all ddigwydd yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill fel *dangos, cwymbo, caniataol, talcennon*, etc. Gall union ansawdd y llafariad orwedd ar unrhyw bwynt ar hyd y continwwm seinegol sy'n ymestyn o'r llafariad ôl hanner agored [v] hyd at y llafariad ôl gaeedig ganolig [u]. Gellir rhannu'r continwwm seinegol hwn yn bum amrywyn, gan roi gwerth rhifiadol i bob un ohonynt fel a ganlyn:

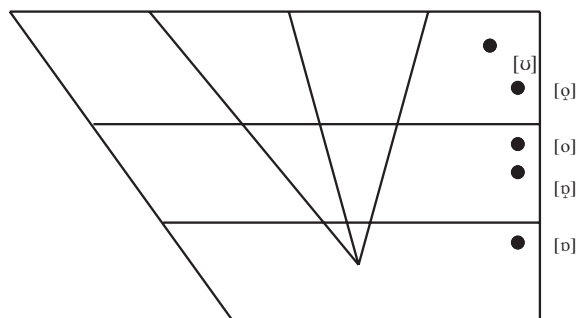
(v)-1 ([v])

(v)-2 ([v̥])

(v)-3 ([o])

(v)-4 ([o̠])

(v)-5 ([u])

Codwyd set o 320 o eitemau sy'n cynnwys y newidyn hwn, a defnyddir mynegai i gyfrif sgoriau unigol.

Cyfeirir at yr amrywio [o/u] yn sillaf olaf ddiacen geiriau lluosill gan Ruddock (1968) a Samuel (1970).

6.1 Y Newidynnau Annibynnol

Newidyn annibynnol yw ffactor allieithyddol y gall fod perthynas uniongyrchol rhyngddo a gwahanol amrywion y newidynnau ieithyddol.

Dangosodd gwaith Labov (1972) (ynghyd ag eraill fel Gumperz a Hymes (1972)) fod gan ffactorau allieithyddol fel sefyllfa'r cyfweliad, oedran, rhyw, cefndir sosio-economaidd ac addysgol ddylanwad mawr ar y defnydd o amrywion newidyn ieithyddol ar unigolyn. Ar ôl astudio cefndir cymdeithasol hysbyswyr Treorci, penderfynwyd astudio'n fanwl y berthynas rhwng y newidynnau ieithyddol a ddisgrifwyd uchod a'r newidynnau annibynnol canlynol:

- 6.1.1 Arddull Lafar
- 6.1.2 Rhyw
- 6.1.3 Oedran
- 6.1.4 Addysg
- 6.1.5 Capela
- 6.1.6 Tarddiad

6.1.1 Arddull Lafar

Er mwyn dadansoddi a chymharu'r data ieithyddol a gasglwyd, penderfynwyd rhannu iaith lafar yr hysbyswyr yn ddwy brif arddull:

- (i) Arddull y Cyfweliad (AC) lle y mae'r hysbysydd yn ateb cwestiynau a ofynnir yn uniongyrchol gan yr ymchwilydd.
- (ii) Arddulliau Digymell (AD) lle y mae'r hysbysydd yn adrodd stori, yn sgwrsio neu ynteu'n clebran, h.y. yr holl sefyllfaoedd hynny y gellir dadlau fod yr unigolyn leiaf ymwybodol o'r hyn a lefara ynddynt.

Gwelir felly mai AC yw'r fwyaf ffurfiol o'r ddwy arddull lafar a ddisgrifir uchod.

Yn ymarferol, ceir AC ac AD ar yr un recordiad, er bod yna rai eithriadau lle y cedwir at fframwaith y cyfweliad drwy gydol y sesiwn recordio, neu lle y bo'r hysbysydd naill ai'n adrodd un stori hir neu ynteu nifer o storïau y naill ar ôl y llall.

6.1.2 Rhyw

Mae'r astudiaeth hon yn seiliedig ar sampl o iaith lafar 30 o hysbyswyr sy'n cynnwys 15 o ddyonion a 15 o wragedd.

6.1.3 Oedran

Rhennir yr hysbyswyr yn ddau ddsbarth yn ôl eu hoedran:

- a) hyd at 75 oed
- b) 76 oed a throsodd

6.1.4 Addysg

Rhennir yr hysbyswyr yn ddau brif ddsbarth yn ôl yr addysg a gawsant:

- a) y rhai a gafodd addysg brifysgol neu ynteu goleg hyfforddi athrawon.
- b) y rhai a gafodd addysg gynradd/addysg gynradd ac uwchradd yn unig.

6.1.5 Capela

Rhennir yr hysbyswyr yn ddau brif ddsbarth yn ôl pa mor aml y maent yn mynychu cyfarfodydd capel:

- a) y rhai sy'n capela'n gyson neu ynteu'n lled gyson.
- b) y rhai nad ydynt yn capela o gwbl.

6.1.6 Tarddiad

Er i bron pob un o'r hysbyswyr gael eu geni yn Nhreforci ei hunan, gellir eu rhannu'n ddau brif ddsbarth yn ôl tarddiad eu rhieni:

- (1) y rhai y ganwyd o leiaf un o'u rhieni yn Nhreforci a'r cylch.
- (2) y rhai y ganwyd eu dau riant yn rhywle arall.

7 Dadansoddiad o'r Data Ieithyddol

Dewiswyd sampl o iaith lafar gan bob hysbysydd, sef awr ar gyfer pob arddull lafar. Golyga hyn fod nifer y dangosynnau (tokens) y seilir sgoriau unigol arnynt yn amrywio o hysbysydd i hysbysydd. Gall nifer fechan o ddangosynnau ddod â bias i'r sgôr a geir. I osgoi'r perygl hwn, anwybyddir unrhyw sgôr sy'n seiliedig ar lai nag ugain dangosyn. Ymhellach, anwybyddir enghreifftiau sy'n digwydd mewn geiriau diacen. Mae hyn yn arbennig o bwysig yn achos (a) lle gellir cael amrywyn ychwanegol, sef /ə/, mewn safleoedd diacen, e.e.

[dramz 'bæχ]

[təm 'ba:χ]

ond

[go lʊg bæχ]

[o:n bæχ 'di]

Gan na cheisiwyd rheoli geirfa na chael hyd i eitemau penodol, roedd yna berygl y byddai amllder rhai eitemau geiregol yn effeithio ar y sgoriau a geir. Ceisiwyd osgoi'r broblem hon drwy gyfyngu'r rhif i bum dangosyn cyntaf unrhyw eitem eiregol unigol (cf. Macauley 1978, 136–7).

Y Profion Ystadegol

Yn ystod yr astudiaeth hon defnyddiwyd y rhaglen ystadegol SPSS 16 i redeg profion ystadegol i archwilio'r berthynas rhwng y newidynnau ieithyddol ac annibynnol a ddisgrifiwyd uchod, sef y prawf-t (Student's t-test) a'r dadansoddiad atchwel (regression analysis).

Y prawf-t

Penderfynwyd rhedeg y prawf-t ar y newidynnau ieithyddol a'r newidynnau annibynnol unigol ar y dechrau. Drwy'r prawf hwn, gellir dangos y tebygolrwydd a yw'r gwahaniaethau rhwng y gwahanol isgrwpiau (amrywion) o fewn y newidynnau annibynnol yn ganlyniad siawns neu beidio. Gwneir hyn drwy ddefnyddio'r hypothesis nwl sy'n ceisio dangos mai canlyniad siawns yw'r gwahaniaeth rhwng yr is-grwpiau. Mae'r gwerthoedd yn gorwedd ar raddfa o 1 (lle gellir bod yn gwbl sicr mai canlyniad siawns yw'r gwahaniaeth) i 0 (lle gellir bod yn gwbl sicr *nad* canlyniad siawns yw'r gwahaniaeth); po agosaf y bo'r tebygolrwydd (p) i 0 mwyaf sicr y gellir bod nad canlyniad siawns yw'r gwahaniaeth. Yn gyffredinol, derbynnir $p < 0.05$ fel gwahaniaeth arwyddocaol, a $p < 0.01$ fel gwahaniaeth arwyddocaol iawn. Mae'r prawf-t yn arbennig o addas wrth drafod poblogaethau bychain ac anghyfartal.

Dadansoddiad atchwel (Regression analysis)

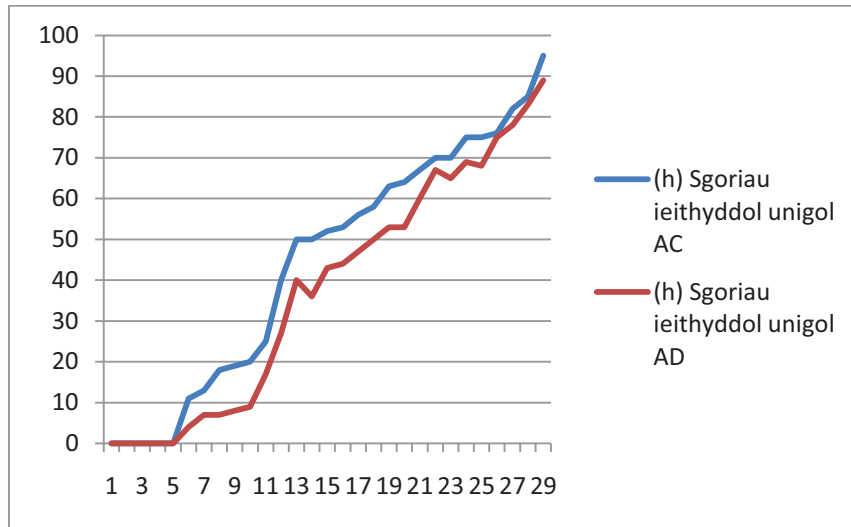
Gwyddys y gall newidynnau annibynnol ddylanwadu ar ei gilydd yn ogystal ag ar y newidynnau ieithyddol. Er mwyn mesur y dylanwad hwn – a darganfod pa newidynnau annibynnol sydd bwysicaf wrth ddylanwadu ar iaith hysbyswyr Cymraeg Treorci – rhedwyd profion a elwir yn ddadansoddiad atchwel.

Isod rhoir canlyniadau'r profion ystadegol ar newidynnau annibynnol unigol:

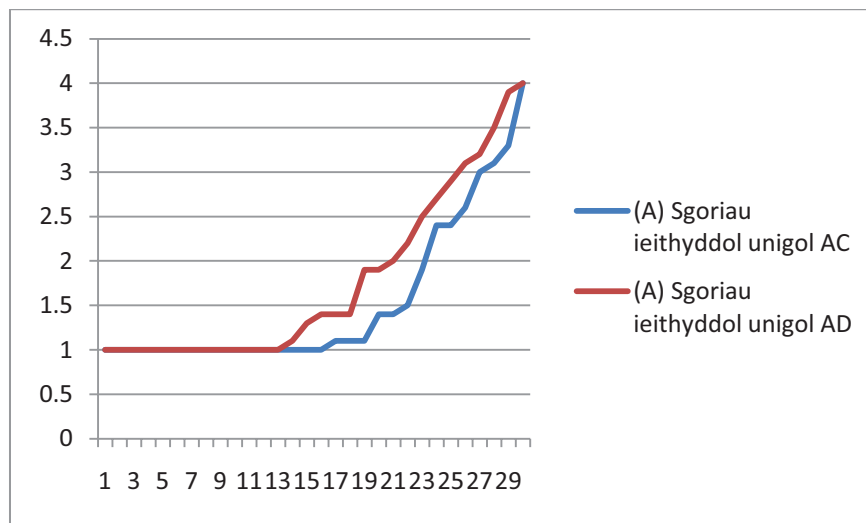
7.1 Y Prawf-t

7.1.1 Arddull Lafar

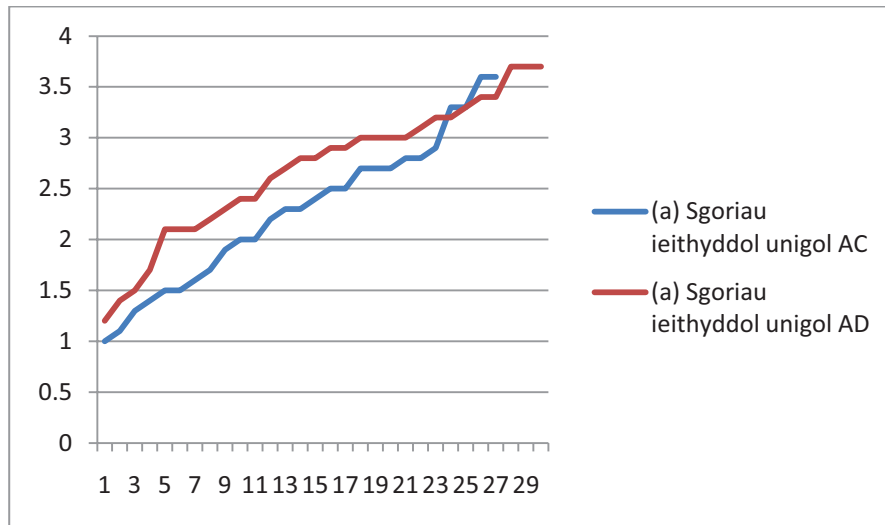
Dengys Ffigwr 9, 10 ac 11 batrymau sgoriau ieithyddol unigol ar gyfer y newidynnau (a), (h) ac (a) yn ôl Arddull Lafar. Gwelir fod tuedd gan yr hysbyswyr i ddefnyddio amrywion 'lleol', sef [∅] yn achos y newidyn (h); [æ] ac [æ̃] yn achos y newidyn (a); [a] ac [a] yn achos y newidyn (a), yn amlach yn eu harddulliau llafar cyfarwydd a digymell nag yn eu harddulliau llafar mwy ffurfiol, e.e. yn achos (h), mae cyfanswm o 11 o'r hysbyswyr (39 y cant o'r holl hysbyswyr a brofwyd am Arddull Lafar) â sgoriau AD o fewn y raddfa 0–10 y cant, tra mai pum hysbysydd yn unig (18 y cant o'r holl hysbyswyr a brofwyd am Arddull Lafar) sydd â sgoriau AC o fewn yr un raddfa.

Figwr 9: Dosraniad sgoriau ieithyddol unigol ar gyfer (h) yn ôl Arddull Lafar

Figwr 10: Dosraniad sgoriau ieithyddol unigol ar gyfer (A) yn ôl Arddull Lafar

Ffigwr 11: Dosraniad sgoriau ieithyddol unigol ar gyfer (a) yn ôl Arddull Lafar

Mae Tabl 2 yn crynhoi canlyniadau'r prawf-t ar gyfer Arddull Lafar. Gwelir fod y gwahaniaethau'n arwyddocaol iawn yn achos (ε), (ai), (a), (b) ac (CM); yn arwyddocaol yn achos (-us/-oð), (u), (r) a (h). Golyga hyn fod arddull lafar yn ffactor bwysig iawn yn amrywio ieithyddol siaradwyr Cymraeg Treorci. Ymhellach, po fwyaf ffurfiol yw arddull lafar yr hysbyswyr lleiaf tebygol ydynt o ddewis amrywion nodweddiadol 'leol'.

Newidyn	T	tebygolrwydd (p)
(ε)	-5.74	0.00 (p<0.01)
(ai)	-5.34	0.00 (p<0.01)
(a)	-4.74	0.00 (p<0.01)
(b)	-4.65	0.00 (p<0.01)
(-us/-oð)	-2.21	0.04 (p<0.05)
(u)	-2.26	0.01 (p<0.05)
(r)	2.63	0.01 (p<0.05)
(h)	2.61	0.01 (p<0.05)
(CM)	-5.22	0.00 (p<0.01)

Tabl 2: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau ieithyddol unigol ac Arddull Lafar

7.1.2 Rhyw

Darganfuwyd fod iaith unigolyn yn amrywio yn ôl rhyw mewn nifer o gymdeithasau ledled y byd. Yng nghymdeithas drefoledig y byd datblygedig, er enghraifft, un o ddarganfyddiadau mwyaf trawiadol astudiaethau sosioieithyddol yw fod gwragedd yn

anelu'n agosach at y patrwm sydd mewn bri, ac yn newid eu harddulliau llafar yn fwy helaeth, na dynion (Chambers a Trudgill, 1980).

Newidyn	t	tebygolrwydd (p)
(a)	1.24	0.23 (p>0.05)
(v)	0.37	0.72 (p>0.05)
(CM)	1.27	0.21 (p>0.05)
(-us/-oð)	2.36	0.37 (p>0.05)
(ε)	0.37	0.53 (p>0.05)
(ai)	0.64	0.91 (p>0.05)
(a)	0.12	0.68 (p>0.05)
(h)	0.42	0.06 (p>0.05)
(r)	-1.98	0.58 (p>0.05)

Tabl 3: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol a Rhyw

Mae Tabl 3 yn crynhoi canlyniadau'r prawf-t ar gyfer Rhyw. Gwelir nad yw'r un gwahaniaeth yn arwyddocaol, a rhaid casglu o'r herwydd nad yw rhyw yn ffactor bwysig yn amrywio ieithyddol siaradwyr Cymraeg Treorci. Serch hynny, mae'n ddiddorol nodi, er bod cymedr sgoriau ieithyddol y merched yn fwy 'ffurfiol' na chymedr sgoriau ieithyddol y dynion yn achos pob newidyn ac eithrio (ε) ac (a) (gw. Tabl 4), fod gwyrriad safonol sgoriau ieithyddol y merched yn is na rhai'r dynion yn achos pob newidyn ac eithrio (ε), (a) ac (v).

Newidyn	Cymedrau Sgoriau Ieithyddol (AD)	
	Gwrywod	Benywod
(CM)	36.71	24.13
(-us/-oð)	13.45	10.53
(h)	26.27	47.00
(ε)	2.85	2.67
(a)	2.02	1.57
(ai)	4.18	4.15
(a)	2.71	2.60
(v)	2.59	2.54
(r)	10.00	14.13

Tabl 4: Cymedrau is-grwpiau ar gyfer Rhyw

Mae gwriad safonol yn mesur amrywiaeth neu wasgariad o fewn set o ddata. Golyga gwriad safonol isel fod gwerthoedd data yn tueddu i fod yn agos i'r cymedr, tra bo gwerthoedd uchel o wriad safonol yn awgrymu fod y data wedi eu gwasgaru dros ystod eang o werthoedd. Dengys Tabl 5 werthoedd gwriad safonol sgoriau'r dynion a'r merched ar gyfer Rhyw. Golyga hyn fod yna lai o amrywio ieithyddol ymhlith y merched a bod hyn yn groes i un o brif gasgliadau Chambers a Trudgill parthed rhyw. Fodd bynnag, heb dystiolaeth ystadegol gadarn, hwyrach y dylid ymatal rhag damcaniaethu ymhellach.

Newidyn	Gwriad Safonol Sgoriau Ieithyddol (AD)	
	Gwrywod	Benywod
(CM)	30.37	22.52
(-us/-oð)	25.42	15.31
(h)	30.85	26.32
(ε)	0.64	0.89
(a)	1.04	0.93
(ai)	0.67	0.57
(a)	0.66	0.73
(D)	0.35	0.42
(r)	20.52	20.12

Tabl 5: Gwriad safonol is-grwpiau ar gyfer Rhyw

7.1.3 Oedran

Gan ein bod yn trafod dwy genhedlaeth ar y mwyaf (roedd yr hysbyswyr i gyd yn bensynwyr neu ynteu'n bobl ar fin ymddeol), ni ddisgwylid i oedran fod yn ffactor bwysig yn nhermau ei ddylanwad ar ddewis yr hysbyswyr o blith y gwahanol amrywion. Dengys Tabl 6 ganlyniadau'r prawf-t ar gyfer Oedran. Gwelir mai dim ond yn achos (D) y mae gwahaniaeth arwyddocaol ac, felly, rhaid casglu nad yw oedran yn ffactor bwysig yn amrywio ieithyddol hysbyswyr Treorci. Fodd bynnag, ni ellir anwybyddu y canlyniad arwyddocaol iawn yn achos (D)

Newidyn	t	tebygolrwydd (p)
(v)	2.56	0.02 (p<0.05)
(h)	-1.23	0.23 (p>0.05)
(ε)	1.17	0.25 (p>0.05)
(ai)	0.86	0.40 (p>0.05)
(a)	1.13	0.27 (p>0.05)
(r)	-0.02	0.98 (p>0.05)
(a)	0.01	0.97 (p>0.05)
(CM)	1.08	0.28 (p>0.05)
(-us/oð)	1.45	0.16 (p>0.05)

Tabl 6: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol ac Oedran

7.1.4 Addysg

Dengys Tabl 7 y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol ac Addysg. Gwelir bod y gwahaniaethau'n arwyddocaol iawn yn achos (a), (r) ac (h); yn arwyddocaol yn achos (ε) a (CM); ond heb fod yn arwyddocaol yn achos (v), (ai), ac (-us/-oð) ac (a). Ymddengys felly fod yna gydberthynas rhwng addysg siaradwyr Cymraeg Treorci a'u defnydd o'r newidynnau ieithyddol. Ymhellach, po fwyaf ffurfiol yw arddulliau llafar digymell yr hysbyswyr lleiaf tebygol ydynt, fe ymddengys, o ddewis amrywion nodweddiadol 'leol'. Ond mae'n ddiddorol nodi nad oes gan Addysg unrhyw ddylanwad arwyddocaol ar ddau newidyn ieithyddol a ystyrir yn ddwy o nodweddion amlycaf tafodieithoedd Morgannwg, sef (-us/-oð) ac (a)

Newidyn	gwerth t	tebygolrwydd (p)
(ε)	-2.73	0.01 (p<0.05)
(ai)	-1.80	0.08 (p>0.05)
(a)	-3.13	0.00 (p<0.01)
(v)	-1.50	0.15 (p>0.05)
(-us/-oð)	-0.93	0.36 (p>0.05)
(a)	-1.90	0.07 (p>0.05)
(r)	3.50	0.00 (p<0.01)
(h)	3.00	0.01 (p<0.01)
(CM)	-2.48	0.02 (p<0.05)

Tabl 7: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol ac Addysg

7.1.5 Capela

Oherwydd ffurfioldeb y rhan fwyaf o gyfarfodydd capel, mae capelwyr Treorci yn dod i gysylltiad â ffurf uchel ar y Gymraeg. Nid yw'r math uchel hwn ar gael i'r hysbyswyr hynny nad ydynt yn capela. Gan mai 5:1 yw'r gymhareb rhwng y capelwyr a gweddill yr hysbyswyr, mae'r gwahaniaeth rhwng y ddau is-grŵp o fewn y newidyn annibynnol hwn yn rhy fawr i wneud cymhariaeth ystyrion rhyngddynt. Fodd bynnag, mae nodweddion y capelwyr fel is-grŵp yn ddigon clir. Yn achos y newidyn (h), maent yn meddu ar sgoriau sydd wedi eu gwasgaru'n weddol wastad; yn achos y newidyn (a), mae'r capelwyr yn ffafrio'r amrywion [a] ac [ɑ]; yn achos (a), ymddengys ei bod yn well gan y capelwyr ddefnyddio amrywion llai canolig yn hytrach nag amrywion canolig sy'n fwy nodweddiadol 'leol'. Dengys Tabl 8 ganlyniadau'r prawf-t ar gyfer Capela. Gwelir nad yw'r un gwahaniaeth yn arwyddocaol; rhaid casglu, felly, nad yw capela'n ffactor bwysig yn amrywio ieithyddol hysbyswyr Treorci.

Newidyn	gwerth t	tebygolrwydd (p)
(h)	0.76	0.45 (p>0.05)
(CM)	-0.99	0.33 (p>0.05)
(r)	-0.57	0.53 (p>0.05)
(a)	-1.33	0.20 (p>0.05)
(v)	-1.27	0.22 (p>0.05)
(ε)	-0.84	0.41 (p>0.05)
(-us/-od)	-1.67	0.11 (p>0.05)
(u)	-1.74	0.09 (p>0.05)
(ai)	-0.21	0.84 (p>0.05)

Tabl 8: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol a Chapela

Mae'r amrywion a elwir yn rhai lleol yn y drafodaeth flaenorol yn nodweddion y Wenhwyseg, sef tafodiaith Gymraeg draddodiadol gogledd-orllewin Gwent a dwyrain Morgannwg sy'n cynnwys is-dafodiaith cymoedd y Rhondda. Ystyrir y nodweddion hyn yn rhai israddol gan y rhan fwyaf o'r hysbyswyr gydag amrywion [æ] y newidyn (a) yn enwedig dan y lach. Fodd bynnag, roedd rhai hysbyswyr yn hoff iawn o'r nodweddion 'lleol' hyn. Cymharer sgoriau AD dau hysbysydd o fenywod o gefndir cymdeithasol a chrefyddol tebyg yn Nhabl 9.

Hysbysydd	(CM)	(-us/-oð)	(h)	(ε)	(ai)	(a)	(n)	(r)	(a)
EL	67	0	17	3.2	3.6	3.2	2.6	0	3.9
BW	10	0	43	2.4	4.4	2.8	2.3	0	1.1

Tabl 9: Sgoriau ieithyddol AD dau hysbysydd o fenywod o gefndir cymdeithasol a chrefeddyol tebyg

Dengys y tabl hwn fod EL yn sgorio'n uwch na BW yn achos (a) ac (a). Mewn termau ieithyddol, mae EL yn defnyddio amrywion 'lleol' yn fwy aml na BW. Mae hi'n ymhyfrydu yn 'iaith' Treorci, ac mae'n edifar ganddi na all hi olrhain ei hachau'n ôl i 'Wŷr y Gloran', sef trigolion gwreiddiol y Rhondda, tra bod BW yn edifarhau iddi hi gael ei geni mewn pentref glofaol fel Treorci.

7.1.6 Tarddiad

Dengys Tabl 10 y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol a Tharddiad. Gwelir nad yw'r un gwahaniaeth yn arwyddocaol. Dengys hyn nad yw tarddiad y rhieni yn ffactor a chanddi ddylanwad o bwys ar ddefnydd y hysbyswyr o'r gwahanol newidynnau ieithyddol.

Newidyn	T	tebygolrwydd (p)
(ε)	0.45	0.46 (p>0.05)
(r)	-.74	0.45 (p>0.05)
(h)	-1.18	0.87 (p>0.05)
(-us/-oð)	-.77	0.13 (p>0.05)
(a)	0.03	0.91 (p>0.05)
(CM)	-0.08	0.95 (p>0.05)
(a)	0.48	0.38 (p>0.05)
(n)	0.62	0.12 (p>0.05)
(ai)	-1.00	0.71 (p>0.05)

Tabl 10: Y berthynas rhwng cymedrau sgoriau AD y gwahanol newidynnau ieithyddol a Tharddiad

Crynoir y berthynas rhwng y newidynnau ieithyddol a'r newidynnau annibynnol yn Ffigur 12. Gwelir bod pob un o'r newidynnau ieithyddol uchod yn cydamrywio ag Arddull Lafar + un newidyn annibynnol arall ac eithrio (ai) ac (-us/-oð). Y ddau newidyn annibynnol arall yw Addysg, sy'n cydamrywio â chwe newidyn ieithyddol, sef (h), (a), (ε), (CM), (r)

ac (ɑ), ac Oedran, sy'n cydamrywio ag un (ɒ). Adeg yr astudiaeth hon, roedd rhai o'r newidynnau ieithyddol yn destun sylw anffafriol yn y gymuned. Roedd amrywion [æ] a [œ] yn newidyn (ɑ), yn enwedig, dan lach y mwyafrif llethol o'r hysbyswyr ac, i raddau llai, yr amrywion ieithyddol hynny a ystyrir yn aml yn fwyaf nodweddiadol o dafodieithoedd dwyrain Morgannwg. Bernir mai un rheswm i newidyn ddod dan lach yw fod ei amrywion yn creu bwlch rhwng ynganiad ac orgraff. Mae hyn yn wir yn achos y newidynnau canlynol:

(ɑ)(h)(r)(CM)(ai)(-us/-oð)(e)

Er enghraifft, nid oes symbol i gynrychioli [æ]; [-oð] yw ffurf safonol trydydd pers. gorff. terfyniad y ferf reolaidd erbyn hyn, etc. Ffactor bwysig arall yw fod newidynnau ieithyddol o'r fath yn aml yn rhan o newid ieithyddol o fewn y gymuned. Gwelwyd eisoes mai'r newidynnau sy'n ymwneud â nodweddion amlycaf tafodieithoedd dwyrain Morgannwg yw'r rhai oedd yn destun sylw anffafriol ymhlith siaradwyr Treorci, ac maent wedi mynd yn ystrydebau dan lach (Chambers a Trudgill, 1980). Yr awgrym felly yw fod y nodweddion sy'n arbennig i ddwyrain Morgannwg yn cael eu gollwng.

	Newidynnau ieithyddol								
Newidynnau annibynnol	(h)	(ɑ)	(ɒ)	(e)	(ai)	(CM)	(r)	(-us/-oð)	(ɑ)
Arddull lafar									
Addysg (AD)									
Oedran (AD)									
Rhyw (AD)									
Capela (AD)									
Tarddiad (AD)									

- Gwahaniaeth arwyddocaol iawn (p<0.01)
- Gwahaniaeth arwyddocaol (p<0.05)
- Dim gwahaniaeth arwyddocaol (p>0.05)

Ffigwr 12: Siart sy'n dangos y berthynas rhwng y newidynnau ieithyddol a'r gwahanol newidynnau annibynnol

Yn anffodus, ni bu modd cadarnhau'r sylwadaeth hon drwy ddefnyddio'r cysyniad o amser ymddangosol oherwydd bod yr ymchwilydd yn rhwym wrth y rhwydwaith cymdeithasol. Yn syml, adeg yr astudiaeth, ni ffurfiol pobl ifainc o Gymry Cymraeg ran o'r rhwydwaith. Hwyrach y gallasid recordio sampl o iaith lafar y plant oedd yn mynychu Ysgol Gynradd Gymraeg Ynys-wen. Ond, gan fod y mwyafrif llethol o'r rheiny'n dod o aelwydydd di-Gymraeg, barnwyd nad teg eu cymharu â hysbyswyr dros eu pedwar ugain oed a fagwyd nid yn unig ar aelwydydd Cymraeg, ond hefyd mewn cymuned lle roedd cyfran helaeth o'r boblogaeth yn siarad Cymraeg.

7.2 Dadansoddiad atchwel

Hyd yn hyn, trafodwyd dylanwad y newidynnau annibynnol unigol ar sgoriau ieithyddol aelodau'r isgrwpiau y mae'r hysbyswyr yn perthyn iddynt. Darganfuwyd rhai gwahaniaethau arwyddocaol ac arwyddocaol iawn. Wrth gwrs, gall y newidynnau annibynnol effeithio ar ei gilydd yn ogystal ag ar y newidynnau ieithyddol, a rhaid cymryd hyn i ystyriaeth cyn y ceir darlun cyflawn o'r amrywio ieithyddol unigol. Techneg ystadegol gymhleth a ddefnyddir yn aml i gyfrif effaith gynyddol gwahanol newidynnau annibynnol ar newidyn dibynnol, sef y newidynnau ieithyddol yn achos yr astudiaeth hon, yw dadansoddiad atchwel. Cynhyrchir ystadegyn R^2 sy'n dangos pa mor gryf yw'r cysylltiad rhwng newidynnau annibynnol a'r newidyn dibynnol (ieithyddol yn yr achos hwn). Mae 1 yn dangos cydberthynas berffaith; po fwyaf y mae R^2 yn nesu at 1 cryfaf yw'r berthynas. Ymhellach, cynhyrchir ystadegyn F sydd, yn ei dro, yn mesur y tebygolrwydd fod y berthynas rhwng y newidynnau annibynnol a'r newidyn dibynnol yn ganlyniad siawns. Penderfynwyd defnyddio dadansoddiad atchwel i geisio cadarnhau'r canlyniadau a gafwyd yn y profion blaenorol.

Dewiswyd y newidynnau annibynnol canlynol ar gyfer dadansoddiad atchwel:

- (i) Rhyw
- (ii) Oedran
- (iii) Addysg
- (iv) Capela
- (v) Tarddiad

Dengys Tabl 11 ganlyniadau'r dadansoddiad atchwel am y pum newidyn annibynnol uchod ar y naw newidyn ieithyddol. Gwelir mai yn achos (h) yn unig y mae'r canlyniadau yn arwyddocaol.

Newidyn	R^2	F	p
(h)	0.44	3.72	0.01 ($p < 0.05$)
(f)	0.35	2.57	0.05 ($p > 0.05$)
(e)	0.36	2.31	0.06 ($p > 0.05$)
(CM)	0.35	2.46	0.06 ($p > 0.05$)
(-os/-oð)	0.36	2.31	0.08 ($p > 0.05$)
(a)	0.25	1.58	0.20 ($p > 0.05$)
(b)	0.26	1.62	0.20 ($p > 0.05$)
(c)	0.13	0.68	0.64 ($p > 0.05$)
(ai)	0.13	0.68	0.64 ($p > 0.05$)

Tabl 11: Canlyniadau dadansoddiad atchwel am bum newidyn annibynnol

Dengys Tabl 12 y berthynas rhwng y newidynnau annibynnol a'r newidynnau ieithyddol unigol.

(h)					
	Rhyw	Addysg	Oedran	Capela	Tarddiad
Cyfernod X	29.14	20.37	-1.93	-22.33	-0.31
Cyfeiliornad Safonol Cyfeirnod	11.76	10.27	0.90	17.80	10.14
T	2.48	1.98	-2.15	-1.23	-0.03
P	0.02 (p<0.05)	0.06 (p>0.05)	0.04 (p<0.05)	0.22 (p>0.05)	0.97 (p>0.05)

Tabl 12: Canlyniadau dadansoddiad atchwel am bum newidyn annibynnol unigol ar (h)

Gwelir bod yna ganlyniadau arwyddocaol yn achos Rhyw, Addysg ac Oedran ar gyfer (h) a (r). Ni chanfuwyd cydberthynas rhwng (h) a Rhyw pan brofyd hynny ar ei ben ei hunan (gw. Ffigwr 12).

Diddorol nodi hefyd fod yna ganlyniadau arwyddocaol yn achos (h) ar gyfer Rhyw ac Oedran, ynghyd â chanlyniad arwyddocaol iawn yn achos (r) ar gyfer Addysg. Oherwydd natur ddi-lais dau o amrywion y newidynnau arwahanol hyn, hwyrach y byddid wedi disgwyl mwy o gyfatebiaeth rhyngddynt, fel yr hyn a welwyd pan brofyd hwy ar eu pennau eu hunain (gw. Ffigwr 12).

Nid oes unrhyw wahaniaethau arwyddocaol eraill. Mae hyn yn wahanol i'r canlyniadau a gafwyd pan redwyd y profion annibynnol a chael gwahaniaethau arwyddocaol yn achos Oedran a phob newidyn ieithyddol ac eithrio (v), (ai) ac (us/oð), ynghyd â gwahaniaethau arwyddocaol yn achos Oedran ac (v).

8 Casgliadau

Rhydd yr astudiaeth hon giplun inni o'r math o Gymraeg a siaredid yn Nhreforci ar ddiwedd saithdegau'r ugeinfed ganrif. Ceisiwyd rhoi cyfrif am yr amrywio ieithyddol a geid o fewn y gymuned ieithyddol hon drwy fabwysiadu dulliau sosioieithyddol. Adnabuwyd newidynnau ieithyddol a newidynnau annibynnol er mwyn gwneud hyn. Mae pob newidyn ieithyddol yn cynnwys amrywion safonol a rhai ansafonol sydd, yn aml iawn, yn nodweddion y dafodiaith leol. Ymddengys mai Arddull Lafar yw'r newidyn annibynnol a chanddo'r dylanwad mwyaf ar ddefnydd iaith yr hysbyswyr: po fwyaf ffurfiol y cyddestun, mwyaf safonol yw'r iaith a ddefnyddir ganddynt. Fodd bynnag, er y gwelir tueddiadau clir yn y data craidd, yn aml iawn, nid yw canlyniadau'r profion ystadegol yn cadarnhau'r gydberthynas hon. Ymhellach, nid yw pob ffactor allieithyddol mor bwysig â'i gilydd; ymddengys nad yw tarddiad y rhieni na chapela na rhyw yn chwarae rhan bwysig yn newis iaith siaradwyr Cymraeg Treorci. Mae hyn yn tansellio'r gred gyffredinol fod tarddiad rhieni yn dylanwadu ar ddefnydd iaith eu plant. Ac eto, mae'n bosib mai natur oddefol capela sy'n esbonio pam nad yw'n ffactor bwysig o ran dewis ieithyddol hysbyswyr yr astudiaeth hon.

Yn olaf, ymddengys mai negyddol yw dylanwad y newidynnau annibynnol ar ddefnydd yr hysbyswyr o'r amrywion hynny a ystyrir yn nodweddion tafodieithoedd dwyrain Morgannwg, h.y. po fwyaf ffurfiol yr arddull lafar lleiaf tebygol yw clywed amrywion nodweddiadol 'leol'. Mae argoelion felly fod y nodweddion 'lleol' hyn yn y broses o gael eu gollwng yn y gymuned.

9. Cyfeiriadau

Ball, M. a Müller, N., (goln) (2010) *The Celtic Languages*, Llundain: Routledge.

Boissevain, J. (1974). *Friends of Friends: Networks, Manipulations and Coalitions*, Rhydychen: Blackwell.

Chambers, J. K. a Trudgill, P. (1980) *Dialectology*, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Day, G. a Fitton, M. (1978) 'Religious organisation and community in Mid Wales', yn Williams (gol.) (1978).

Gumperz, J. J. a Hymes, D. (gol.) (1972) *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*, Llundain: Holt, Rinehart a Baylis.

Jones, R. O. a Williams, C. (2010) *The sociolinguistic context of Welsh*, yn Ball, M. a Müller, N., (goln) (2010), 650–711.

Labov, W. (1961) 'The social motivation of sound change', yn Labov (1972), 1–42.

Labov, W. (1966) 'The social stratification of (r) in New York city department stores', Yn Labov (1972), 43–69.

Labov, W. (1972) *Sociolinguistic Patterns*, Gwasg Prifysgol Pennsylvania.

Lewis, E. D. (1960) *The Rhondda Valleys*, Cyngor Bwrdeistref y Rhondda.

Macauley, R. K. S. (1978) 'Variation and consistency in Glaswegian English', yn Trudgill (gol.) (1978), 136–143.

Milroy, J. a Milroy, L. (1977) 'Speech and context in an urban setting', yn *Belfast Working Papers in Language and Linguistics*, 2 (1): 1–85.

Milroy, L. (1980) *Language and Social Networks*; Rhydychen: Blackwell.

Rawkins, P. M. (1987). 'The politics of benign neglect: education, public policy, and the mediation of linguistic conflict in Wales', yn Williams, G. (1987).

Ruddock, G. (1968) Astudiaeth seinyddol o dafodiaeth Hirwaun ynghyd â geirfa, Traethawd (MA), Prifysgol Cymru.

Samuel, O. (1970) Astudiaeth o dafodiaeth cylch y Rhigos, Traethawd (MA), Prifysgol Cymru.

Sommerfelt, A. (1925) *Studies in Cyfeiliog Welsh*, Oslo: Jacob Dybwad.

Sommerstein, Alan H. (1977) *Modern Phonology*, Llundain: Edward Arnold.

Thomas, C. H. (1975–6) 'Some phonological features of dialects in south-east Wales', *Studia Celtica*, 10/11: 245–6

Trudgill, P. (1978) *Sociolinguistic Patterns in British English*, Llundain: Arnold.

Williams, G. (gol.) (1978) *Social and Cultural Change in Contemporary Wales*, Llundain: Rutledge and Kegan Paul.

Williams, G. (gol.) (1987) *The Sociology of Welsh*, Amsterdam: Mouton de Gruyter.

10. Darllen pellach

Aitchinson, J. a Carter, H. (1994) *A Geography of the Welsh Language*, Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Davies, E. a Rees, A.D. (1960) *Welsh Rural Communities*, Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Fishman, J. A. (1972) *Advances in the Sociology of Language: 1*, Yr Hâg: Mouton.

Khleif, B. B. (1980) *Language, Ethnicity, and Education in Wales*, Amsterdam: Mouton.

Giglioli, P. P. (gol.) (1972) *Language and Social Context – Selected Readings*, Harmondsworth: Penguin.

Hudson, R. A. (1980) *Sociolinguistics*, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Moser, C. A. a Kalton, G. (1977) *Survey Methods in Social Investigation*, Llundain: Heineman.

o'Kane, D. (1977) 'Overt and covert prestige in Belfast speakers' vernacular', yn *Belfast Working Papers in Language and Linguistics*, 2 (3): 1–29.

Rotawne, S. (1987) 'What is a speech community?', yn *Belfast Working Papers in Language and Linguistics*, 4 (3): 41–59.

Thomas, A. R. (1987) 'A spoken standard for Welsh: description and pedagogy', yn *International Journal of the Sociology of Language*, 66: 98–113.

Thomas B. (1987) 'Accounting for language shift in a south Wales mining community', yn *Papurau Gwaith Caerdydd mewn Iaith ac Ieithyddiaeth*, 5: 55–99

Thomas, B. a Thomas, P. W. (1989) *Cymraeg, Cymrâg, Cwmrêg: Cyflwyno'r Tafodieithoedd*, Caerdydd: Gwasg Taf.

Weinreich, U. (1963) *Languages in Contact*, Yr Hâg: Mouton.

Williams C. H. (1987) 'Location and contact in Welsh language interpretation', yn *International Journal of the Sociology of Language*, 66: 61–83.

Williams, G. (1987) 'Bilingualism, class dialect and social reproduction', yn *International Journal of the Sociology of Language*, 66: 85–98.